

УДК 314-044.372

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ**Палієнко О.А.**Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті розглядається проблема демографічної кризи в Україні. Здійснено спробу аналізу реального стану сучасної демографічної ситуації в Україні з урахуванням потреби поліпшення стану життя населення країни та порівняння демографічної ситуації України з країнами ЄС. Виявлені основні фактори впливу на неї. Обґрунтовані базисні принципи соціально-демографічної політики щодо вирішення демографічної ситуації в Україні. Запропоновані можливі шляхи вирішення демографічної кризи.

Ключові слова: демографічна криза, економічна криза, соціально-демографічна політика, народжуваність, склад населення, кризова ситуація.

Постановка проблеми. Головною причиною загострення демографічної кризи в Україні є зниження до критичного рівня народжуваності. Сучасний демографічний стан свідчить про те, що забезпечується лише половина потрібного для відтворення населення. На сьогодні Україна вже перетнула межу зниження народжуваності, за якою відбувається незворотне руйнування демографічного потенціалу країни, що призводить до втрати умов для відновлення чисельності населення. Процес зниження народжуваності у сучасних умовах має глобальний характер і зумовлений низкою економічних, соціальних, біологічних причин.

Тенденція зниження народжуваності посилилася в Україні у 90-х роках минулого століття у зв'язку з економічною кризою, різким зниженням рівня життя, доходів широких верств населення, невпевненістю у майбутньому.

Аналіз сучасної демографічної ситуації, свідчить про поглиблення демографічної кризи, більш інертної та практично некерованої, негативні наслідки якої для подальшого розвитку країни важко передбачити [2].

Порівняння статистичних показників з іншими країнами свідчать, що за основними показниками природних змін населення – народжуваності, смертності, природного приросту – Україна стоїть не тільки після країн Заходу, але й республік колишнього СРСР. За рівнем народжуваності вона посідає передостаннє місце серед них та країн Європи, за смертністю населення друге місце серед країн континенту, за рівнем дитячої смертності її показники входять у першу десятку показників для європейських країн, за очікуваною тривалістю життя (67 років) – 109-е місце у світі, коли ще у 1994 році посідала 87-е місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання населення та демографічної проблеми займалися такі вчені, як О.І. Ригельман, Г.І. Новицький, Ф.І. Чуманський, Я.А. Рубана. Суттєве значення для вивчення демографічної ситуації мали методичні розробки й конкретні дослідження А.І. Якобія, М.І. Тезякова, М.С. Уварова, М.П. Діатропова, які працювали в Україні. Окрім того, вивченням сучасних демографічних процесів, їх причин та наслідків, заходів щодо їх регулювання приділяли увагу вітчизняні вчені С.Ф. Биконя, В. Стешенко, В.О. Хвіст, В.А. Моргун.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомий зарубіжний оглядач

видання «The National Interest» Нолан Петерсон досліджуючи ситуацію в Україні, вважає, що «основною загрозою для соціального, економічного і політичного розвитку України сьогодні є різке скорочення чисельності населення. Негативна демографічна тенденція в країні почала розвиватися після оголошення незалежності в 1991 році» [6].

Метою написання статті є аналіз сучасного стану демографічної ситуації в Україні та факторів впливу на неї, визначення основних напрямків державної політики щодо вирішення демографічної ситуації, порівняння демографічної ситуації України з країнами ЄС та встановлення можливих шляхів її вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічна криза в останні десятиліття спостерігається по всьому світу [7]. Щорічне скорочення кількості населення відбувається в багатьох країнах. Уряди деяких держав, зважаючи на таку негативну тенденцію, проводять відповідну міграційну політику, добиваючись компенсації втрат за рахунок мігрантів. Але корінне населення в них, скорочується. Це практично всі європейські держави, а також США, Росія, Японія і кілька інших країн.

Причиною скорочення кількості населення в світі стало істотне зниження рівня народжуваності, що почалося ще в 1950-1960-х роках. Нині чисельність населення продовжує зростати лише в державах Африки і Азії (найбільші темпи – в Індії й Китаї), що викликане традиціями, які все ще зберігаються, а також бідністю і неписьменністю значної частини народу.

В Україні зниження рівня народжуваності, після його підвищення в повоєнні роки, почалося в 1980-ті роки. Проте істотне прискорення цього процесу сталося на початку 90-х у зв'язку з різким зниженням рівня життя громадян. Так, найшвидшими темпами скорочення чисельності жителів України відбувалося в 1993-1995 роки – це був період стрімкої інфляції і викликаного нею зниження реальних доходів населення, а також зростання безробіття у зв'язку із зупинкою тисяч підприємств.

Перший національний Всеукраїнський перепис населення відбувся в Україні 5 грудня 2001 року (попередній було проведено у 1989 році – коли Україна ще перебувала у складі СРСР). Згідно з даними цього перепису, населення України складало 48 млн. 457 тисяч чоловік. Цей показник виявився істотно меншим порівняно

з 1989 роком – 51млн. 452 тисяч чоловік [4]. Ці дані свідчать про продовження стрімкого падіння народжуваності в Україні.

За період між двома переписами загальною кількістю населення України скоротилася на 3291,2 тис. осіб, або на 6,3%. Найбільшу чисельність населення в Україні зафіксовано на початку 1993 р. – 52 244,1 тис. осіб. З того часу і до 5 грудня 2001 р. демографічні втрати дорівнювали 3787,0 тис. осіб; 72% цих втрат становить природне зменшення чисельності населення. За даними переписів, з 1989 до 2001 р. частка міських жителів майже не змінилася, понад дві третини населення України проживає в міських населених пунктах.

Чисельність населення за оцінками Державної служби статистики України станом на 1 травня 2017 року склала 42 млн. 502 тис. осіб [5]. У повідомленні зазначається, що залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю народжених: на 100 померлих – 58 народжених. Дані наводяться без урахування Криму та зони проведення антитерористичної операції, а чисельність населення оцінюється лише без урахування території Криму.

За даними Нолана Петерсона до кінця 2016 року чисельність населення України зменшилася на 9,5 млн. чоловік у порівнянні з показником 1993 (більше 52 млн. жителів). Автор вказує, що з 1993 по 2013 рік, ще до анексії Криму та початку війни на Донбасі, Україна втратила 6,7 мільйона чоловік. Це приблизно дорівнює числу бойових втрат українців під час Великої Вітчизняної війни.

Оглядач, посилаючись на дані Державної служби статистики України, стверджує, що основними причинами смертності в країні є серцево-судинні захворювання (68%) і рак (18%). Ситуацію ускладнюють неякісне медичне обслуговування і низький рівень життя [6].

Якщо більш детально проаналізувати статистику останніх років в Україні, то народжуваність у січні-квітні 2017 року, за даними Держстату, склала 116 907 дітей, у той час як за аналогічний період 2016 року цей показник становив 128 530 дітей. У січні-квітні відзначалось природне скорочення населення на 85 387 осіб, тоді як у січні-квітні 2016 року цей показник становив 74 379 осіб. При цьому кількість тих, хто приїхали в країну, перевищила кількість тих, хто виїхали з країни на 2 612 осіб у січні-квітні поточного року, за аналогічний період 2016 року цей показник становив 6 256 осіб [5].

Чисельність населення України станом на кінець 2016 року становила 42 млн. 584,5 тис. осіб, що, за оцінками Державної служби статистики України, на 176 тис. осіб менше, ніж було на кінець 2015 року.

Навесні 2014 року після анексії Криму та формування зони антитерористичної операції на сході країни в зв'язку з початком активних бойових дій у регіоні кількість населення України було суттєво скориговано й зменшено до 43 млн. із 45 млн. осіб. Надалі цей показник зменшується від місяця до місяця [5].

Також змінилася тривалість життя, на сьогодні середня тривалість життя в Україні становить 71 рік (66 років – чоловіки, 75 – жінки).

За цим показником Україна займає 52-ге місце серед країн світу. Показник загальної смертності збільшився в усіх областях, особливо у сільськогосподарських, де у структурі населення частина осіб похилого віку вдвічі більша, ніж у містах.

Щоб відтворити кількість населення станом на 1991 р. необхідно підвищити народжуваність до 2,2-2,3 дитини на двох батьків. Сьогодні цей показник в Україні майже вдвічі менший, ніж у 1990 р. і складає 1,1 дитини на одну сім'ю. Відтак кількість населення зменшується щороку майже на 350 тис. осіб. В демографічному відношенні Україна стала однією з найгірших країн світу. У першу чергу, це викликано неефективною політикою до найменш захищених верств населення. Зниження рівня народжуваності призвело до того, що сьогодні близько 30% населення – пенсіонери. На 14 млн. пенсіонерів припадає 18 млн. працюючих людей, з них лише 7 млн. у матеріальній сфері виробництва [10; 11].

Якщо така тенденція зберігатиметься й надалі, то існує реальна загроза, що до 2025 року кількість населення України зменшиться до 25-30 млн. [3]. За таких обставин збереження населення має бути основним змістом демографічної стратегії держави сьогодні.

Демографічна ситуація в Україні характеризується не лише депопуляцією, вона набула характеру гострої демографічної кризи, основні ознаки якої – несприятливі зміни не тільки у кількості, а й здоров'ї населення. Сучасну демографічну ситуацію можна визначити як кризову саме тому, що депопуляція супроводжується істотним погіршенням здоров'я людей, що виявляється у зниженні середньої тривалості життя. Прогресує тенденція значного погіршення здоров'я дітей і підлітків. Проблема поліпшення здоров'я населення сьогодні перетворилася у проблему його елементарного збереження.

Радіоактивне і техногенне забруднення атмосфери, ґрунтів, водойм у більшості областей спричиняє мутантні ушкодження генів. Наслідком цього є зниження народжуваності, зростання потворності серед новонароджених, поширення спадкових хвороб тощо.

Такий стан викликаний перш за все, недостатнім фінансуванням медичної галузі й неспроможністю останньої своєчасно і якісно надавати медичну допомогу населенню. Наприклад, у 2000 р. на охорону здоров'я одного українця було витрачено 13 доларів, (у США – 3750). Щоб досягти хоча б рівня медичної допомоги 1990 р. потрібне її фінансування не менше 37,5 млрд. гривень.

Катастрофічною залишається екологічна безпека населення. Атмосферне забруднення негативно впливає на кожного третього жителя України, а 28% взагалі дихають повітрям, яке є небезпечним для життя. За даними смертності від серцево-судинних хвороб Україна ділить останнє місце в Європі з Болгарією, утричі випереджаючи розвинені країни. Поширеність хвороб серед населення протягом останніх 10 років зросла на 38% [9].

Статус українців як вимираючої нації (щорічне зменшення на 350-400 тис. людей) зі зниженням якості життя є неприйнятним для розвитку економіки України [12].

У процесі розробки прогнозу смертності населення країни до 2025 р. Інститутом економіки НАН України розглянуто три можливості його сценарію, які умовно названі песимістичним, середнім і оптимістичним. При розробці середнього варіанту прогнозу смертності зроблено припущення, що в межах прогнозованого періоду будуть створені умови, які перешкоджатимуть подальшому погіршенню стану здоров'я населення. З'являться передумови зниження захворюваності та інвалідності, деякого підвищення тривалості життя, які, однак, не ведуть до принципових змін якості здоров'я, до переходу від досить відсталої до більш сучасної моделі здоров'я. Цей варіант можливий при істотному підвищенні життєвого рівня, поліпшенні екологічної ситуації, при перегляді ідеології української системи охорони здоров'я та збільшенні її фінансування на 40-50%.

У зв'язку з цим необхідно реформувати систему охорони здоров'я, на якій негативно позначилися зміни соціально-економічних умов, а також збільшити асигнування на розвиток цієї сфери. Тим більше, що в умовах стрімкого старіння населення потреба в коштах на охорону здоров'я та соціальне забезпечення осіб похилого віку постійно зростає.

Для вирішення критичної демографічної ситуації в країні на нашу думку є: заохочення населення до створення дво- і тридітних сімей шляхом пропаганди та матеріального стимулювання; заборона абортів; перенесення уваги держави на дво- та тридітні сім'ї, а не на багатодітні, як основного регулятора демографічної ситуації; покращення економічного стану держави, оскільки зубожіння більшості населення негативно впливає на демографічну ситуацію; зменшення показника смертності новонароджених (нині рівень народжуваності в Україні та Японії майже однаковий – 11,5 дітей на 1000 мешканців; але в Японії смертність дітей становить 6,2% на 1000 мешканців, а в Україні – 13,4%).

Також, демографічні проблеми потребують розробки науково обґрунтованої комплексної програми подолання демографічної кризи, яка б охоплювала не тільки питання простого відтворення населення, але й його розвитку у широкому соціальному контексті. Необхідно розробити сучасну ідеологію демографічного розвитку України, слід посилити наукові розробки в галузі демографічних та гендерних досліджень, їх фінансову підтримку. Це має бути основним змістом демографічних стратегій держави сьогодні.

Необхідно реформувати систему охорони здоров'я, на якій негативно позначилися зміни соціально-економічних умов, а також збільшити асигнування на розвиток цієї сфери.

У питаннях сімейної політики та народжуваності основною метою є формування системи особистих і суспільних цінностей, орієнтованих на створення сім'ї з двома дітьми, зміцнення та підвищення її виховного потенціалу як основного осередку відтворення населення. Об'єктами безпосередньої уваги держави повинні бути молоді сім'ї та сім'ї з дітьми [1, с. 207-210]. У сфері поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя населення необхідні заходи по підвищенню якості життя, профілактиці шкідливих і небезпечних виробничих факторів, у поліпшенні санітарно-епідемічної та екологічної ситуації, реформування системи охорони здоров'я, стимулюванні позитивних зрушень у поведінці та способі життя людей [8, с. 4-5].

Також необхідно звернути увагу на обмеження фінансових ресурсів і наявність багатьох проблем у сфері демографічного розвитку та визначити пріоритети в розрізі кожного з регіонів, обов'язково передбачивши джерела й обсяги бюджетного фінансування [13, с. 10-11].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у сучасних умовах, коли населення України продовжує знаходитись у стані невизначеності, коли не вироблена обґрунтована економічна стратегія на державному рівні, демографічна криза посилюватиметься. З метою поліпшення демографічної ситуації державі необхідно спрямувати соціально-економічну політику на розв'язання найгостріших проблем: стимулювання народжуваності, підвищення медичного обслуговування, посилення охорони та оплати праці, поліпшення побутових умов і впровадження здорового способу життя, створення широкої мережі державних та недержавних служб соціальної допомоги.

Державі необхідно робити акценти не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення. Необхідно сконцентрувати зусилля на вирішенні поточних і стратегічних завдань – економічному забезпеченні відтворення населення, належному соціальному захисту сімей з дітьми та осіб похилого віку, поліпшенні екологічної ситуації, зниженні виробничого та побутового травматизму, популяризації здорового способу життя, забезпеченні доступності якісної медичної допомоги та освіти, що, зрештою, стане вагомим підґрунтям для переходу до сучасного режиму відтворення населення і підвищення тривалості повноцінного активного його життя.

Список літератури:

1. Богданович В. Шляхи подолання демографічної кризи в умовах соціально-економічних трансформацій / В. Богданович // – Вісн. Національної академії державного управління при Президенті України. – 2006. – № 4. – С. 207-214.
2. Биконя С.Ф. Трансформація української економіки в аспекті нової інституціональної теорії / С.Ф. Биконя // Наукові праці Дон. НТУ. Сер.: Економічна. – Донецьк: ДонНТУ, 2005. – Вип. 89. – С. 102.
3. Вовканич С.Й., Цапок С.О. Регіональний демрозвиток: тенденції та парадокси / С.Й. Вовканич, С.О. Цапок // Україна в ХХ ст.: концепції та моделі економічного розвитку: Матеріали доповідей V Міжнарод. конгресу економістів. Львів, 2000. – С. 62.
4. Демографічна ситуація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myukraine.info/uk/country/people/demography>
5. Демографічна ситуація в Україні: на 100 померлих – 58 народжених [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://health.unian.ua/country/1980691>

6. Демографическая ситуация в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://economistua.com/demograficheska-ya-situatsiya-v-ukraine>
7. Діти, жінки та сім'я в Україні: статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України. – 2000. – 362 с.
8. Лібанова Е. Як подолати демографічну кризу / Лібанова Е. // Праця і зарплата. – 2007. – № 12. – С. 4-5.
9. Моргун В.А. Вплив демографічних процесів на політичну активність громадян України / В.А. Моргун // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 105-106.
10. Населення України тоне на очах // За українську Україну. – 2007. – 25 липня.
11. Нас дедалі менше // Урядовий кур'єр. – 2007. – 10 липня.
12. Стешенко В. Демографічна криза в Україні / В. Стешенко, В. Піскунов. – К.: Ун-т економіки НАНУ, 2001. – С. 467.
13. Ткаченко Л. Демографічну кризу можна подолати, якщо / Л. Ткаченко // Освіта України. – 2005. – 4 лютого. – С. 10-11.

Палиенко О.А.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ КРИЗИС В УКРАИНЕ: ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблема демографического кризиса в Украине. Предпринята попытка анализа реального состояния современной демографической ситуации в Украине с учетом потребности улучшения состояния жизни населения страны и сравнения демографической ситуации Украины со странами ЕС. Выявлены основные факторы влияния на нее. Обоснованные базовые принципы социально-демографической политики по решению демографической ситуации в Украине. Предложены возможные пути решения демографического кризиса.

Ключевые слова: демографический кризис, экономический кризис, социально-демографическая политика, рождаемость, состав населения, кризисная ситуация.

Paliyenko O.A.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

DEMOGRAPHIC CRISIS IN UKRAINE: WAYS OF ITS EXTENSION

Summary

The article deals with the demographic crisis in Ukraine. An attempt was made to analyze the actual state of the current demographic situation in Ukraine taking into account the need to improve the living conditions of the country's population and compare the demographic situation of Ukraine with the EU countries. The main factors of influence on it are revealed. The basic principles of socio-demographic policy concerning the decision of the demographic situation in Ukraine are substantiated. Possible ways to solve the demographic crisis are proposed.

Keywords: demographic crisis, economic crisis, socio-demographic policy, birth rate, population composition, crisis situation.